

УДК 311.213.2

Гладун О. М.

ДОМОГОСПОДАРСТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті розглядаються роль і місце домогосподарств в економіці країни, відображення їх діяльності в системі національних рахунків, яка є статистичною моделлю функціонування економіки. Розглядаються також інформаційна база цієї моделі, проблеми її наповнення та надійності даних. Запропоновано шляхи вирішення зазначених проблем.

Економіка будь-якої країни становить низку взаємопов'язаних певних подій, явищ, процесів. Економіку можна розглядати як систему, у якій певні елементи перебувають у безпосередній або опосередкованій взаємодії. При розгляді економіки як системи ми не можемо обійтися без побу-

дови моделей з притаманними їм певними обмеженнями та спрощеннями, оскільки використання моделей функціонування економіки є одним із методів вивчення та керування економічними процесами.

При цьому можуть використовуватись моделі різних типів. У нас мова йтиме про статистичну модель функціонування економіки, а саме - систему національних рахунків (СНР). Останню версію СНР було розроблено в 1993 році [1], вона запроваджена практично всіма країнами світу з ринковою економікою. Впроваджується вона і в Україні.

СНР - це набір статистичних показників, взаємопов'язаних між собою, що складається з набору рахунків та таблиць. СНР має свій понятійний апарат, який визначає економічні об'єкти і явища. Економічні об'єкти є інституційними одиницями, якщо вони можуть володіти активами, брати на себе зобов'язання і здійснювати операції. Інституційні одиниці групуються в інституційні сектори залежно від своїх функцій. Таких секторів п'ять:

- сектор нефінансових корпорацій;
- сектор фінансових корпорацій;
- сектор загальнодержавного управління;
- сектор домашніх господарств;
- сектор некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства.

Інституційні одиниці можуть вступати між собою у відносини і проводити операції (наприклад, операції з товарами і послугами, операції з розподілу, фінансові операції). В СНР фіксуються економічні потоки та запаси. Ця фіксація проводиться на окремих рахунках та субрахунках:

- виробництва;
- розподілу і використання доходу (утворення доходу, розподілу первинного доходу, вторинного розподілу доходу, перерозподілу доходу в натурі, використання доходу, використання скоригованого наявного доходу);
- нагромадження (капіталу, фінансових, інших змін в активах);
- товарів і послуг;
- «іншого світу».

При статистичному наповненні СНР існують певні проблеми, пов'язані з можливостями наявної інформаційної бази та специфікою функціонування кожного сектору.

Наша увага буде приділена сектору домашніх господарств. Це пов'язано з кількома моментами.

По-перше, домашнє господарство - історично перша економічна одиниця, яка протягом століть зазнала мінімальних змін. Проте її роль у функціонуванні держави величезна. Домашнє господарство здійснює економічну діяльність, є

виробником і споживачем товарів та послуг, здійснює нагромадження, виконує певні соціальні функції. Цікавим є і перерозподіл функцій між домашнім господарством та державою: чим економічно сильнішою є держава, тим менше функцій залишається у домашнього господарства, і навпаки: чим скрутніше становище у державі, тим більше функцій у домашнього господарства. Особливо добре це видно, якщо саме в такому аспекті провести аналіз ролі домашніх господарств в Україні за останні двадцять років. Коли держава неспроможна виконати задекларовані перед суспільством зобов'язання, весь економічний тягар падає на домашні господарства.

По-друге, роль домашніх господарств в економічному житті країни надзвичайно велика. Особливо це стосується таких галузей, як сільське господарство, будівництво, послуги тощо. Це підтверджують дані щодо випуску продукції в секторальному розрізі за 2000 рік (дані за наступні роки поки що відсутні) [2, с. 86]. Так, частка сектору домогосподарств у випуску продукції (в основних цінах) у сільському господарстві становить 56,4 %, у лісовому господарстві - 36,6 %, у будівництві - 11,3 %, у торгівлі й громадському харчуванні - 24,7 %, у житловому господарстві - 25,8 %, у побутовому обслуговуванні - 26,0 %. Усього по всіх галузях економіки частка домашніх господарств становить 11,6 %. А частка домогосподарств у кінцевому використанні валового внутрішнього продукту становить 55,8 %.

Усе це свідчить про особливе значення домогосподарств в економічному житті країни. Тому дослідження ролі й місця домогосподарств в усіх сферах життєдіяльності виключно важливе.

Проблеми домогосподарств у статистичній системі практично досліджені мало. Нині вже використовуються терміни «економіка домогосподарств», «фінанси домогосподарств», в окремих публікаціях одночасно з терміном «домашнє господарство» вживаються терміни «господарства населення», «сімейне господарство» [3-7]. Але щодо статистичних аспектів, особливо відображення даних стосовно домогосподарств у СНР, досліджень ще мало. Складність у дослідженнях домогосподарств полягає у практичній відсутності надійної інформаційної бази. Суцільне обстеження домогосподарств практично неможливе (окрім переписів населення, які дають тільки окремі соціальні характеристики домогосподарств без показників, що відображають економічну діяльність домогосподарств), тому вибіркового спостереження немає альтернативи.

У 1999 році Держкомстатом України було запроваджено на постійній основі два вибіркового

обстеження домогосподарств з питань економічної активності населення (ЕАН) та з питань умов життя (УЖД), з 2000 року - ще одне обстеження домогосподарств з питань сільськогосподарської діяльності (СГД). Дані цих обстежень дають інформацію щодо доходів і витрат населення, структури споживання, зайнятості, виробництва домогосподарствами різних видів продукції та послуг.

Окремі показники обстежень УЖД, ЕАН та СГД використовуються у розрахунках для формування показників СНР. Але при цьому виникає інша проблема - проблема надійності даних, особливо для регіонального рівня [8]. Так, наприклад, аналіз показників, які використовуються в СНР із обстеження УЖД, засвідчив, що для державного рівня тільки 35 % показників є надійними, а для регіонального рівня - всього 4 %. (При цьому як критерій надійності показників використовувався коефіцієнт варіації за умови $CV < 10 \%$.)

За результатами виконаних досліджень було встановлено, що найпридатнішим для вирішення проблеми забезпечення потрібної надійності даних обстеження умов життя домогосподарств, які використовуються як для регіонального рівня, так і галузевими управліннями Держкомстату, на даному етапі є метод композиційних оцінок [9-11].

Метод композиційних оцінок є одним із методів підвищення надійності для «малих територій» за допомогою моделювання. У контексті цього методу під «малою територією» мається на увазі не тільки невелика за площею територія, а будь-яка територія, дані вибіркового обстеження по якій ненадійні, або будь-яка група об'єктів (соціально-економічна, група товарів тощо), дані по якій також ненадійні.

Композиційні оцінки - це оцінки для «малої території», отримані безпосередньо на підставі даних по «малій території» з урахуванням оцінок, отриманих за допомогою різних методів (наприклад, синтетичних оцінок або регресії). Метод композиційних оцінок дає змогу досягнути компромісу між нестабільністю безпосередніх оцінок для «малих територій» і можливим зміщенням непрямих оцінок. Це дозволяє розглядати метод композиційних оцінок як один з базових методів для вирішення проблеми «малих територій».

Другим важливим напрямом для підвищення ефективності використання інформації є гармонізація програм різних статистичних (особливо вибіркового) спостережень домогосподарств і населення, розробка методологічних основ, методик та технологій комплексного використання даних різних обстежень.

Застосування математико-статистичних методів вимагає надійної інформаційної бази. В окремих випадках це можуть бути дані адміністративної статистики, дані інших статистичних спостережень, дані обстеження УЖД за попередні періоди. Важливим є те, що однакові за назвою показники, оцінені в різних обстеженнях, повинні мати однакове визначення і, звісно, бути розрахованими за однією методологією. Тому важливість гармонізації програм різних статистичних (особливо вибіркового) спостережень не викликає сумнівів. У цьому разі дані, отримані по якомусь одному обстеженню, можуть бути використані як для обробки даних інших обстежень, так і для спільного аналізу.

Гармонізація полягає у включенні до всіх обстежень домогосподарств однакового переліку показників, визначених за єдиною методикою. Це дасть змогу:

- отримати надійні оцінки показників, які за інших умов можна отримати тільки за даними переписів населення (кількісний та якісний склад домогосподарств, рівень освіти населення тощо);
- підвищити надійність даних вибіркового обстеження шляхом використання цих показників при застосуванні статистичних моделей.

Крім того, при обробці даних вибіркового обстеження дуже важливим моментом є процедура поширення даних вибіркової сукупності на генеральну сукупність, яка здійснюється шляхом зважування даних. За наявності додаткових надійних даних при зважуванні можна застосовувати коригуючі коефіцієнти, що в підсумку підвищує надійність отриманих результатів. При обробці даних соціальних спостережень дуже важливою є типологія домогосподарств.

Перелік показників має бути невеликий за обсягом. Це могли б бути такі показники:

1. Кількість членів домогосподарства.
2. Родинні стосунки членів домогосподарства.
3. Дата народження кожного члена домогосподарства.
4. Стать кожного члена домогосподарства.
5. Сімейний стан (для членів домогосподарства віком 15 років і старших).
6. Освіта (для членів домогосподарства віком 6 років і старших).
7. Чи зареєстрований офіційно як безробітний.

Таким чином, метою гармонізації програм різних обстежень є отримання надійних оцінок окремих показників соціально-демографічного стану населення України та окремих її регіонів на підставі даних різних статистичних спостере-

жень. Головною вимогою при цьому є єдина методологія отримання показників.

За базу можуть бути взяті показники, включені до опитувальника обстеження умов життя домогосподарств та (або) до переписного листа Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Методологію отримання цих показників уже розроблено.

Гармонізація програм статистичних спостережень передбачає проведення таких основних робіт:

- уніфікація певних розділів інструментарію різних обстежень домогосподарств і населення;
- розробка методології комплексного використання даних, отриманих з різних джерел (у тому числі і для підвищення надійності оцінок показників як на державному, так і регіональному рівнях і вирішення проблеми «малих територій»).

Розглянемо спрощений приклад використання гармонізованих даних різних обстежень. Нехай у деяких незалежних вибіркових обстеженнях A і B вимірюється середній розмір неінституціональних домогосподарств. Оцінки середнього розміру домогосподарств по Україні за даними цих обстежень - μ_A і μ_B . Тоді нова уточнена оцінка середнього розміру домогосподарства на

підставі даних обох обстежень μ_{AB} може бути розрахована за формулою (1):

$$\mu_{AB} = \phi \cdot \mu_A + (1 - \phi) \cdot \mu_B, \quad (1)$$

де ϕ - ваговий коефіцієнт, який оцінюється на базі дисперсій μ_A і μ_B (2):

$$\hat{\phi} = \frac{D\mu_B}{D\mu_A + D\mu_B}. \quad (2)$$

При цьому точність оцінки μ^{\wedge} завжди буде вищою за точність кожної зі складових.

Таким чином, якщо розмір домогосподарств вимірюється в двох обстеженнях, то це дає змогу уточнити оцінку середнього розміру домогосподарства. Ступінь уточнення залежить від точності кожної з оцінок μ_A і μ_B .

Слід зауважити, що гармонізація, звичайно, не вирішить усіх проблем забезпечення потрібної надійності оцінок статистичних показників за результатами вибіркових обстежень домогосподарств, але дасть змогу в цілому значно поліпшити оцінки певних показників, що набуває особливого значення в міжпереписний період, а також підвищити ефективність процедур поширення результатів обстежень на генеральну сукупність.

Викладені підходи вже знаходять своє практичне втілення у роботі Держкомстату України.

1. СНС 1993. Комиссия Европейских сообществ - Евростат, МВФ, Организация экономического сотрудничества и развития, ООН, Всемирный банк. Брюссель/Люксембург, Вашингтон, О. К., Нью-Йорк, Париж, 1998.- 724 с.
2. Національні рахунки України за 2000 рік.- К.: Держкомстат України, 2001.-22 с.
3. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки» від 3 грудня 1999 року.
4. Наказ «Про удосконалення системи статистичного обліку в сільському господарстві України» від 26 квітня 2000 року (Мінагрополітики, Держкомстат та Держкомзем України).
5. Ковалюк О. М., ЛехГ.А., Реверчук С. К. Сімейні господарства України: принципи, механізм, перспективи.- К.: Атака, 2002- 176с.
6. Мордвинов О. Особисте підсобне господарство в перехідній економіці України / Віче- 2000. № 3- С. 76-85.
7. Вдосконалення статистичного обліку виробничих ресурсів і витрат в господарствах населення. Науковий звіт.- К.: Інститут економіки НАНУ, 2000.- 129 с.
8. Гладун О. М. Проблеми оцінювання якості даних вибіркових обстежень домашніх господарств // Проблеми статистики (зб. наук, праць). НДІ статистики Держкомстату України, Київ.- 2000.- Вип. 2.- С. 242-244.
9. Marker D. A. Producing Small Area Estimates From National Surveys: Methods for Minimizing use of Indirect Estimators// Survey Methodology, 2001.- Vol. 27.- № 2- P. 183-188.
10. Ghosh M., Rao J. N. K. Small Area Estimation: An Appraisal, Statistical Science, 1994- Vol. 9.- № 1.- P. 55-93.
11. Сариогло В. Г., Гладун О. М., Лука О. В. Сучасні методологічні підходи до підвищення репрезентативності оцінок статистичних показників для «малих» територій за результатами вибіркових обстежень домогосподарств // Статистика України, 2001, № 4(15).

O. Gladun

HOUSHOLD AS AN ELEMENT OF ECONOMIC SYSTEM

The work covers the role and place of households in the country economics, its activity reflection in the system of national account that is a statistical model of economics function. The information basis of this model, the problem of its imbue and data reliability are distinguished. There are given the ways for the salvation of mentioned problems.